

Makale Gönderim Tarihi: 17.03.2025 - Makale Kabul Tarihi: 31.03.2025
DOI: 10.29329/tegad.2025.1301.5

İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİ VE SONRASI İRAN'IN NÜKLEER ENERJİ ÇALIŞMALARI*

Muhammed Ali KOÇER**

Özet

Bu çalışmada 1950'lerden itibaren başlayan, özellikle 2000'li yıllarda küresel siyasetin en önemli konularından biri haline gelen İran nükleer enerji programı İslam devrimi öncesi-nden başlanarak Hasan Ruhani dönemine kadar incelenmiştir. 2000'li yılların başında İran, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ile denetim süreçlerinde bazı gerginlikler yaşamış ve nükleer programının şeffaflığı konusunda eleştirilere maruz kalmıştır. 2015 yılında İran ve P5+1 ülkeleri arasında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP), İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandırması karşılığında ekonomik yaptırımların kaldırılmasını öngörmüştür. Ancak 2018'de ABD'nin tek tarafı olarak anlaşmadan çekilmesi, İran'ın nükleer taahhütlerini aşamalı olarak azaltmasına ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerini artırmasına yol açmıştır. Günümüzde ise İran'ın nükleer enerji çalışmaları devam etmekte olup, ülke yüzde 60'a kadar uranyum zenginleştirme kapasitesine ulaştığını açıklamıştır. Bulunulan bu durum başta ABD ve İsrail olmak üzere Batılı ülkelerle yeni bir diplomatik gerilime yol açmakla birlikte İran ise nükleer programının tamamen barışçıl amaçlarla olduğunu ve enerji üretimi ile bilimsel bir ilerleme amacı taşıdığını savunmaktadır. Bu süreçte diplomasi ve uluslararası müzakereler, İran'ın nükleer programının geleceği açısından kritik bir öneme sahiptir. Özellikle IAEA denetimleri ve yeni müzakereler, İran'ın nükleer enerji programının bölgesel ve küresel etkilerini belirleyecek en önemli faktörlerden biri olmaya devam etmektedir. Bu makalenin hipotezi; İran'ın nükleer programının yalnızca enerji üretim ihtiyacından kaynaklanmadığı, aksine uluslararası sistemde prestij kazanma, caydırıcı kapasite oluşturma ve rejimin ideolojik sürekliliğini sağlama hedefleri doğrultusunda şekillendiğidir.

Anahtar Kelimeler: Nükleer, Enerji, Uranyum, NPT, Zenginleştirme.

Iran's Nuclear Energy Efforts Before And After The Islamic Revolution

Abstract

In this study, Iran's nuclear energy program, which began in the 1950s and became one of the most significant issues in global politics particularly in the 2000s, is examined from the pre-Islamic Revolution period up to the era of Hassan Rouhani.

* Bu makale, 29-30 Kasım 2024 tarihli III. İklim Değişikliği ve Enerji Çalışmaları Kongresi başlıklı kongrede sunulan tebliğin makaleleştirilmiş halidir.

** Muhammed Ali Koçer, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Çalışmaları, alikocerrrr@gmail.com, ORCID: 0009-0006-5895-1353.

In the early 2000s, Iran experienced tensions with the International Atomic Energy Agency (IAEA) regarding inspection processes and faced criticism over the transparency of its nuclear program. In 2015, the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) was signed between Iran and the P5+1 countries, stipulating the lifting of economic sanctions in return for limitations on Iran's nuclear activities. However, the unilateral withdrawal of the United States from the agreement in 2018 led Iran to gradually reduce its nuclear commitments and increase its uranium enrichment activities.

Today, Iran continues its nuclear energy efforts and has declared that it has reached up to 60% uranium enrichment capacity. This situation has triggered renewed diplomatic tensions with Western countries, particularly the United States and Israel. Iran, however, insists that its nuclear program is entirely peaceful and aims at energy production and scientific advancement.

In this context, diplomacy and international negotiations remain critically important for the future of Iran's nuclear program. IAEA inspections and ongoing diplomatic efforts continue to be among the key factors shaping the regional and global implications of Iran's nuclear activities.

The hypothesis of this article is that Iran's nuclear program is not solely driven by the need for energy production; rather, it is shaped by objectives such as gaining prestige in the international system, building deterrent capabilities, and ensuring the ideological continuity of the regime.

Keywords: *Nuclear, Energy, Uranium, NPT, Enrichment.*

Giriş

İran'ın nükleer enerji programı, yalnızca bir enerji politikası meselesi olmanın ötesinde, tarihsel kökenleri ve uluslararası yansımaları itibarıyla 20. ve 21. yüzyılın en tartışmalı ve dikkat çeken siyasi konularından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu program, teknik ve ekonomik boyutlarının ötesinde, İran devletinin ideolojik kimliği, bölgesel güç projeksiyonu ve küresel aktörlerle olan ilişkileri açısından da derin etkiler yaratmıştır. 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi ise, ülkenin dış politikasında olduğu kadar nükleer stratejisinde de paradigmatik bir değişime neden olmuş; nükleer enerji, bu yeni dönemde rejimin meşruiyetini ve bağımsızlık arzusunu yansıtan stratejik bir araç haline gelmiştir. Bu makalenin hipotezi; İran'ın nükleer programının yalnızca enerji üretim ihtiyacından kaynaklanmadığı, aksine uluslararası sistemde prestij kazanma, caydırıcı kapasite oluşturma ve rejimin ideolojik sürekliliğini sağlama hedefleri doğrultusunda şekillendiğidir. Bu çerçevede, devrim öncesi ve sonrası dönemler karşılaştırmalı olarak ele alınmakta; nükleer teknolojinin İran için taşıdığı anlamın tarihsel evrimi ve politik işlevi analiz edilmektedir.

İran'ın nükleer enerji çalışmaları, hem bölgesel hem de küresel ölçekte önemli bir tartışma konusu olmuştur. Özellikle 1979 İslam Devrimi öncesi ve sonrasında bu çalışmalar, ülkenin iç ve dış politikasında önemli bir yer tutmuştur. Devrim öncesi dönemde, Şah Muhammed Rıza Pehlevi liderliğindeki İran, Batılı ülkelerle yakın iş birliği içerisinde nükleer teknolojiye yatırım yapmaya başlamıştır. Bu dönemde İran'ın nükleer programı, barışçıl amaçlarla enerji üretimine odaklanmış

olsa da, devrim sonrası dönemde bu programın kapsamı ve hedefleri uluslararası arenada ciddi endişelere neden olmuştur.

1979 İslam Devrimi ile birlikte İran'ın nükleer politikalarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle 1990'lardan itibaren yeni rejim, nükleer enerjiyi sadece bir enerji kaynağı olarak değil, aynı zamanda ulusal bağımsızlık ve egemenliğin bir simgesi olarak görmüştür. Ancak bu dönemde İran'ın nükleer çalışmaları, uluslararası toplum tarafından sıklıkla şüpheyle karşılanmış ve ülke, nükleer silah geliştirme iddialarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreç, İran ile Batılı ülkeler arasında uzun yıllar süren gerilimlere ve diplomatik krizlere yol açmıştır.

Devrim sonrasında İran'ın nükleer çalışmaları, siyasi ve ideolojik yaklaşımlarla yeniden şekillenmiş, başta ABD olmak üzere Batı dünyası ile ilişkilerde gerilime neden olmuştur. "1980-1988 yılları arasında İran-Irak Savaşı, ülkenin nükleer enerji projelerini sekteye uğrattırken, 1990'lardan itibaren başta Rusya ve Çin olmak üzere farklı aktörlerle iş birliğine yönelmesiyle İran'ın nükleer programı yeniden canlandırılmaya başlanmıştır. Her ne kadar savaş sırasında İran'ın nükleer santralleri Irak tarafından vurulmuş olsa da, süreci sekteye uğratan en büyük etmenlerden biri ise Humeyni'nin kendisi olmuştur. Humeyni nükleer enerjiyi ve bu enerji dalında yapılacak faaliyetleri İslam'a aykırı bulmuş ve devlet politikası olarak çalışmaları durdurma talimatı vermiştir. Daha sonrasında 2000'li yıllarla birlikte İran'ın uranyum zenginleştirme ve nükleer silah üretme faaliyetlerine sahip olup olmadığı konusundaki tartışmalar, küresel sahnede büyük bir krizin patlak vermesine neden olmuştur. İran nükleer silah üretme çabası içinde olmakla suçlanmış ve yaptırımlarla baskı altına alınmaya çalışılmıştır.

Bu makalede, İran'ın nükleer enerji çalışmalarının İslam Devrimi öncesi ve sonrasındaki evrimi incelenecek, bu süreçte yaşanan siyasi, ekonomik ve teknolojik dönüşümler analiz edilecektir. Ayrıca, İran'ın nükleer programının bölgesel ve küresel güç dengeleri üzerindeki etkileri değerlendirilecek ve uluslararası toplumun bu süreçte yaklaşımı ele alınacaktır.

1. Nükleer Silah Nedir?

Nükleer silahlar fizyon ve füzyon teknolojileri ile üretilmektedir. Fizyon (parçalanma) atomun parçalanması ile elde edilen bir enerji çeşididir. Bu anlamda nükleer santraller dediğimiz nükleer enerji, nükleer enerjinin elde edildiği uranyum ve uranyumun zenginleştirilmesi gibi konular fizyonda incelenmektedir. Füzyon ise (birleşme) atomun başka atomlar ile birleştirilmesi ile elde edilen enerji türüne verilen isimdir. Tek tek nükleer fizyon ya da nükleer füzyon ya da bu iki enerjinin birleşimi ile elde edilen patlayıcı ve şiddetli bir şekilde enerji açığa çıkarılan enerjiye nükleer silah adı verilmektedir (Norris & Cochran, 2024).

1.1. Devletler Niçin Nükleer Enerjiye ve Silaha Sahip Olmak İsterler?

Nükleer enerji, 7/24 kesintisiz çalışabilme kapasitesi sayesinde enerji arzında süreklilik sağlar. Bu özellik, devletlerin enerji güvenliklerini koruma içgüdüsüyle doğrudan bağlantılıdır. Aynı zamanda, dışa bağımlılığı azaltma olanağı sunarak ülkelerin kendi enerji kaynaklarını kullanmalarını mümkün kılar. Nükleer enerjinin temel hammaddesi olan uranyumun dünyada farklı bölgelerde

bulunması da bu kaynağın stratejik önemini artırmaktadır. Çevresel açıdan değerlendirildiğinde, nükleer santrallerin bacasından yalnızca su buharı çıkması ve emisyon oranının sıfır olması, onu çevreye daha az zarar veren bir enerji kaynağı haline getirir. Ayrıca çevresine yalnızca %1 oranında radyoaktif etki yayması, diğer fosil yakıtlara kıyasla daha az zararlı olduğunu göstermektedir. Ekonomik ve teknolojik gelişmeleri elde tutmak ve diğer ülkelerin gerisinde kalmamak isteyen devletler için nükleer enerji stratejik bir araçtır. Bunun yanı sıra, nükleer enerji ve silah teknolojisi, devletlere uluslararası arenada güç, prestij ve statü kazandırmakta; nükleer silahlar ise caydırıcılık sağlayarak bir savunma aracı işlevi görmektedir. Son olarak, nükleer enerji ve silahlar, uluslararası sistemde denge kuran ya da bozabilen önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Enerji Güvenliği: Nükleer enerji, devletlere sürekli ve güvenilir bir enerji kaynağı sağlar. Özellikle fosil yakıtlara bağımlılığı azaltmak isteyen devletler için nükleer enerji önemli bir alternatif tir. Nükleer enerji santralleri, 7/24 çalışabilme özelliği ile enerji arzını kesintisiz hale getirir.

Ulusal Güvenlik: Nükleer silahlar, bir devletin ulusal güvenliğini sağlamak için önemli bir caydırıcılık aracıdır. Nükleer silahlara sahip olan bir devlet, diğer devletler tarafından saldırıya uğrama riskini azaltır. Ayrıca, nükleer silahlar, bir devletin uluslararası arenada güçlü bir konuma gelmesini sağlar.

Uluslararası Prestij: Nükleer silahlara sahip olmak, bir devlete uluslararası arenada prestij ve statü kazandırır. Nükleer silahlar, bir devletin teknolojik ve bilimsel kapasitesinin bir göstergesi olarak kabul edilir. Özellikle nükleer kulübün bir parçası olmak, bir devletin küresel siyasette daha etkili bir rol oynamasını sağlar.

Teknolojik Gelişme: Nükleer enerji ve silah teknolojisi, bir devletin bilimsel ve teknolojik kapasitesini artırır. Nükleer teknoloji, sadece enerji üretimi ile sınırlı değildir; aynı zamanda tıp, tarım ve endüstri gibi alanlarda da kullanılır. Bu nedenle, nükleer teknolojiye sahip olmak, bir devletin diğer alanlarda da gelişmesine katkıda bulunur.

Dışa Bağımlılığı Azaltma: Nükleer enerji, devletlerin enerji ithalatına olan bağımlılığını azaltır. Özellikle petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtlara bağımlı olan devletler için nükleer enerji, enerji bağımsızlığını sağlamak açısından önemlidir.

Çevresel Etkiler: Nükleer enerji, fosil yakıtlara kıyasla daha az karbon emisyonu üretir. Bu nedenle, iklim değişikliği ile mücadele eden devletler için nükleer enerji önemli bir seçenektir. Ancak, nükleer enerjinin çevresel riskleri de bulunmaktadır. Özellikle nükleer kazalar ve radyoaktif atıklar, nükleer enerjinin olumsuz yönleridir.

Ekonomik Faydalar: Nükleer enerji, uzun vadede ekonomik açıdan avantajlıdır. Nükleer santrallerin kurulum maliyeti yüksek olsa da işletme maliyetleri düşüktür ve uzun ömürlüdür. Ayrıca, nükleer enerji, enerji fiyatlarının istikrarlı olmasını sağlar.

Savunma Aracı Olarak Kullanım: Nükleer silahlar, bir devletin savunma stratejisinin önemli bir parçasıdır. Nükleer silahlar, bir devletin saldırıya uğraması durumunda caydırıcı bir rol oynar. Ayrıca, nükleer silahlar, bir devletin bölgesel ve küresel güç dengelerini korumasını sağlar.

Denge unsuru: Nükleer silahlar, uluslararası sistemde denge unsuru olarak kullanılır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde, nükleer silahlar, iki süper güç olan ABD ve Sovyetler Birliği arasında bir denge unsuru olmuştur. Günümüzde de nükleer silahlar, bölgesel güç dengelerini korumak için kullanılmaktadır.

Devletlerin nükleer silahlara sahip olma motivasyonu hususunda hayatta kalma teorisi, ulusal güç statüsü gibi yaklaşımlar ile iç politika modeli, güvenlik modeli ve norm modeli gibi birçok teori, yaklaşım ve model vardır. Bunlardan en çok bilineni ve konuya en iyi netlik getireni “güvenlik modeli” olmuştur. Ancak Scott D. Sagan bu modeli tek başına yetersiz görmektedir. Sagan “Why Do States Build Nuclear Weapons? Three Models in Search of a Bomb” başlıklı çalışmasında devletlerin neden nükleer silaha sahip olmak istedikleriyle ilgili üç farklı model ortaya koymuştur. Bunlar; güvenlik modeli, iç politika modeli ve norm modelidir. “Güvenlik modelinin” ana fikri devletlerin kendilerini herhangi bir güvenlik tehdidine karşı koruma amacıyla nükleer silah edinmek istedikleri şeklindedir. Uluslararası sistemin güçleri arasında herhangi bir merkezi gücün olmaması yani uluslararası arenanın anarşik yapısından kaynaklı devletler kendi güvenliklerini koruma yükümlülüklerine sahiptirler. Bu model aynı zamanda caydırıcılık teorisine de dayanır. Bir devletin nükleer silaha sahip olması diğer devlet için bir caydırıcı unsur olmakta ve herhangi bir savaştan kaçınma isteği uyandırmaktadır. Bu durum sadece tek taraflı nükleer silaha sahip olan ülkeler için değil, karşılıklı olarak nükleer silaha sahip olan ülkeler için de geçerlidir. Öyle ki ülkeler herhangi bir nükleer silah savaşının karşılıklı yıkıcı etkisini engellemek için onu kullanmaktan kaçınırlar. “İç politika modelinin” ana fikri ise nükleer silah edinme kararının, bir devletin iç politika dinamikleri ve aktörlerinin çıkarları tarafından şekillenmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu modele göre devletin içindeki bürokratlar, askeri liderler, bilim insanları kendi çıkarlarını arttırmak için nükleer silah programlarını destekleyebilir. Buna yerelin politikası da denmektedir. Bu model aynı zamanda kendi istikrarını korumayı amaçlayan iktidarın çıkarları doğrultusunda da kullanılabilir. Son model olan “norm modelinin” ana fikri ise devletlerin moderniteyi takip etme isteğinden kaynaklanır. Yukarıda bahsedildiği gibi “güç, uluslararası prestij ve statü kazandırır. Nükleer silahlar bir caydırıcılık aracı olarak da kullanılabilmekte, ekonomik ve teknolojik gelişmeleri elde tutup diğer ülkelerden geride kalmama arzusu.” ifadeleri bu modelin içerisinde değerlendirilebilmektedir. Bu üç model, nükleer silah silaha sahip olma kararlarını anlamak için farklı perspektifler sunmaktadır. Ancak çoğu durumda, bir devletin kararını yalnızca tek bir modelle açıklamak yetersizdir; kararlar genellikle birden fazla modelin etkileşimi ile şekillenmektedir (Sagan, 1996, s. 55).

2. İran Nükleer Enerji Tarihi

Dünya ve uluslararası sistemde nükleer silahın tanınması ilk kez 1945 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya'yı vurması ile olmuştur. ABD'nin ardından 1949 yılında Sovyetler Birliği, 1952 yılında İngiltere, 1960'ta Fransa ve 1964'te Çin gibi ülkeler bu güce sahip olduklarını ve nükleer silah denemeleri yapabileceklerini dile getirdiler. Bu durum üzerine ABD yeni bir strateji geliştirmiştir. 8 Aralık 1953 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda bir konuşma yapan Eisenhower, nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla tüm dünya tarafından paylaşılması gerektiğini

vurgulamış ve bu alandaki ihracatın önünü açmıştır. Ayrıca, bölgesel müttefiklik anlayışını temel alan doktrini kapsamında İran ile ilişkileri güçlendirmeye yönelik adımlar atmıştır. Bu doğrultuda, ABD ve İran arasında nükleer alanda iş birliğine yönelik ilk anlaşma 1950’li yılların ortalarında imzalanmıştır (Kıbaroğlu, 2013, 5).

İran nükleer enerji dosyası Şah döneminde başlamıştır. O sıralar bu durum Amerika Birleşik Devletleri için bir sorun teşkil etmiyordu çünkü Şah o zaman Amerika’nın müttefikti idi. O zamanın İran’ı ABD ile herhangi bir sorun yaşamıyordu.. İran’da Musaddık’ın 1951 yılında başbakanlığa gelişiyle beraber petrol millileştirilmiş, bu kapsamda İran petrolleri Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) yerine National Iranian Oil Company (NIOC) kontrolüne girmiştir. Ancak 1953 yılına gelindiğinde ise Başbakan Musaddık, İngiltere - ABD darbesiyle iktidardan düşürülmüş, İran petrolleri her ne kadar yeni dönemde de NIOC tarafından kontrol edilse de 1954 Konsorsiyum Anlaşmasıyla yeniden yapılandırılarak milli niteliğine zarar verilmiştir. Musaddık’ın devriliş Şah’ın ikinci kez tahtı devralmasıyla İran, ABD’nin en önemli müttefik konumuna ulaşmıştır. Şah 1955’te SSCB karşıtı Bağdat Paketi’ne dahil olmuş, orduları ABD tarafından modernleştirilmiş ve yenilenmiştir. Bunun akabinde 15 Nisan 1957’de ABD ve İran arasında “Atomun Sivil Kullanımına Dair İşbirliği Anlaşması” imzalanmış ve 1958 yılında İran’ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansına üyeliği gerçekleşmiştir.

Eisenhower, BM Genel Kurulu’nda “Barış İçin Atom” (Atom For Peace) başlığı altında konuşma yapmış ve bu konuşmasında nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer teknolojinin sadece sulh amaçları doğrultusunda kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu program ile de aslında İran’ın Batı dayanağı ile nükleer enerji edinme süreci başlamış bulunmaktadır. 1956 yılında ki Süveyş Bunalımı hadisesi ve onun getirdiği neticeler ile İran nükleer programı konjonktürel ve bölgesel gelişmelerin etkisiyle güçlenmiştir. 1960-70’li yıllara gelindiğinde ise İran bu durumdan epey faydalanmıştır. İran bölgedeki başlıca silah ithalatçılarından biri haline gelirken, nükleer güç olma yönündeki girişimleri de ABD ve Batılı devletlerin dikkatini çekmiştir. Bu süreçte söz konusu aktörler, İran’dan enerji teminini kolaylaştırmanın yanı sıra, nükleer enerji üretimi için gerekli altyapı ve tesislerin inşasında da rol üstlenmişlerdir. Böylece İran, hem stratejik yatırımlar hem de enerji güvenliği bağlamında Batılı devletler açısından önemli bir ortak ve yatırım merkezi konumuna gelmiştir. Bütün bu sürecin sonunda 1967’de Tahran Nükleer Enerji Merkezi kuruldu. 1970 yılında ise İran, NPT’yi (Non – Proliferation Treaty) (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması) imzalamıştır. 1970’lere kadar yavaş ilerlemiş olsa da, İran nükleer enerji alanında çalışmalar yapmış ve Şah’ın nükleer silah elde etme amacıyla harekete geçmesiyle bu alandaki faaliyetlerine ivme kazandırmıştır. 1970’ten sonra ABD, Fransa, İtalya, Almanya, İspanya gibi Batılı ülkeler İran’a nükleer yatırım yapmaya başlamışlardır. ABD ve Avrupa ülkeleri nükleer işbirliklerini durdurdu. Almanya Busehr projesinden çekildi. ABD, İran’a nükleer teknoloji ve malzeme satışını yasakladı.

Ancak 1979 yılına gelindiğinde ise İran’da bir dönüm noktası haline gelecek olay olan İran İslam Devrimi meydana gelmiştir. 1979 tarihine kadar pozitif olarak süregelen İran – ABD ilişkileri devrimden sonra kötüleşmeye başlamıştır. Yeni siyasi rejim ABD’yi “Büyük Şeytan” olarak adlandırmıştır. Aynı zamanda ABD de İran’a yaptırımlar uygulamak suretiyle onu yalnızlaştırmak istemiştir (Jane, 2017, 8).

Ayetullah Ruhullah Humeyni, nükleer silahlara ve kitle imha silahlarına kesin bir şekilde karşı çıkmış, bu tür teknolojilerin İslam'ın insani ve ahlaki ilkeler ile bağdaşmadığını belirtmiştir. İran-Irak Savaşı sırasında Saddam Hüseyin'in kimyasal silah kullanımına rağmen İran'ın benzer şekilde karşılık vermemesi gerektiğini savunarak, bu tutumunu açıkça ortaya koymuştur. Humeyni'ye göre bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, insanı yaşatmak ve topluma hizmet etmek amacıyla kullanılmalıdır. Bu anlayış, İran'ın bugün de sürdürdüğü “barışçıl nükleer enerji evet, nükleer silah hayır” politikasının temelini oluşturur. Bununla birlikte, Humeyni'nin nükleer enerjinin barışçıl kullanımına doğrudan karşı olmadığını, ancak Batı'nın bu teknolojiyi emperyalist bir baskı aracı olarak kullanmasından endişe ettiği dile getirilmiştir. Dolayısıyla, Humeyni'nin nükleer enerjiye yönelik yaklaşımı; nükleer silahlara açık bir red, barışçıl enerji kullanımına ise temkinli ve sınırlı bir onay çerçevesinde şekillenmiştir (Karimi & Limba, Tehran, 99-101).

Şah'tan İran İslam Cumhuriyeti'ne Tahran Nükleer Reaktörü ve Buşehr Nükleer Tesisi gibi iki önemli kurum kalmıştır. Ancak Şah döneminde yetiştirmiş olan bilim insanlarının ülkeden ayrılmasıyla bu tesislerin çalıştırılması mümkün kılınmamıştır. Öyle ki Rafsancani döneminde bu bilim insanları bu tesisleri yeniden hayata geçirmek için ülkeye geri çağırılacaklardır. 1980-88 tarihleri arasına gelindiğinde ise kazananının olmayan ve binlerce insanın öldüğü İran – Irak Savaşı meydana gelmiştir. İran – Irak Savaşı, nükleer projelerin ilerlemesini daha da zorlaştırmıştır ve buna ilaveten dönemin Buşehr Nükleer Santrali, Saddam Hüseyin tarafından bombalanmıştır. Bu durum nükleer enerjinin gelişimini durdurmasa da yavaşlatmıştır.

İran – Irak Savaşında kitle imha silahlarının kullanılması ve uluslararası arenadan buna herhangi bir tepki gösterilmemesi İran'ın kendi içinde nükleer enerji üzerine yoğunlaşmasını sağlamıştır. 1980 yılında başlayan ve 8 yıl süren savaş iki ülke için büyük zararlara sebebiyet vermiş ve iki ülkenin de kaybetmesiyle sonuçlanmıştır (Ergün, 2022).

2.1. Rafsancani Dönemi (1987-1997)

İran – Irak savaşında enerji sorununun baş göstermesi ile Rafsancani reaktörlerin tekrardan faal olması gerektiğini vurgulamıştır. Nükleer sıçrama dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde Rafsancani İran-Irak savaşı sırasında elde ettiği illegal nükleer ağı nükleer teknoloji alanında da kullanmaya başlamıştır (Kıbaroğlu, 2013, s. 3). Sivil nükleer faaliyetler adı altında askeri boyutlu nükleer gelişim göstermişlerdir. Bu dönemde de nükleer bilimcilerin Avrupa'da yetiştirilmesi söz konusu olmuştur. İranlıların bir taraftan Avrupa'ya daha çok gidip özellikle fizik alanında çalışmalara katılıp eğitim almaları sağlanıyorken, diğer taraftan da devrim sonrası ülkeden ayrılan bilim insanlarına geri dönüş çağrıları yapılmıştır.

Hatemi Dönemi (1997-2005)

Hatemi, insan hakları ve batıya açılım gibi konularda sıklıkla konuşan bir cumhurbaşkanıdır. Dönemine nazaran reformist bir tutum izlemiştir. Rafsancani devrindeki nükleer sıçrama döneminin yükselişe geçtiği aralıktır. Yüksek Teknoloji Konseyi kurulmuştur. Bu Konsey İran'daki tüm legal ve legal olmayan nükleer projelerin yürütülmesi üzerine çalışmıştır. Buşehr Nükleer Tesisinin uluslara-

rası tanıtımı gerçekleştirilmiştir. Bu tesis Rusya'nın desteğini alarak yapılmıştır. 2000'li yıllara geldiğinde Tahran yönetiminin nükleer programına dair tartışmalar ve müzakereler yeniden Batı dünyasının gündemine gelmiştir. Natanz nükleer tesisi kurulmuştur. Sivil araştırmalar yerine askeri araştırmaların yapıldığı gizli bir tesistir. Bunun üzerine Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu kendisiyle iş birliği yapması için baskı yapsa da İran buna direnmiştir. NPT'yi imzalayan üyelerin, ülkesinde yeni bir nükleer tesis kurma eylemine giriştiği zaman bunu Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na bildirmesi gerekmektedir. Ancak İran bunu yapmamıştır. Bunun üzerine UAEK, bu tarihten sonra İran'dan nükleer çalışmalarını askıya almasını istemiştir (Mousavian, 2012, 47).

2.2. Ahmedinejad Dönemi (2005-2013)

İran'ın nükleer hedefleri, özellikle Mahmud Ahmedinejad'ın 2005'ten 2013'e kadar süren cumhurbaşkanlığı sırasında önemli bir küresel ilgi görmüştür (Aryanpur, 2019). Ahmedinejad'ın görev süresi, İran hükümetinin sürekli olarak yalnızca enerji üretimi ve tıbbi izotoplar gibi barışçıl amaçlar için olduğunu iddia ettiği nükleer teknolojiye yönelik iddialı bir arayışa tanık oldu (Graham, 2020). Bu iddialara rağmen, ABD ve müttefiklerinin önderlik ettiği uluslararası toplum, İran'ın nükleer programının nükleer silah geliştirmek için bir örtü olabileceği konusunda ciddi endişelerini dile getirdi.

Ahmedinejad'ın İsrail ve Batı karşıtı açıklamaları ve nükleer programına devam etmesi "krizi" tırmandırmıştır. İran, 2006 yılında uranyum zenginleştirme alanında Ar-Ge faaliyetlerine yeniden başladığını açıklamış ve bu karar Avrupa Birliği, ABD ve Batılılar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkiler neticesinde 2005 tek taraflı ABD yaptırımları ve 2006 çok taraflı BMGK yaptırımları başlatılmıştır. Bu yaptırımların en mühim sebebi ise Batı'nın İran'ın nükleer enerji çalışmalarının sivil çalışmalardan öte programın amacının nükleer silah üretmek olduğu yönündeki çıkarımlarıydı (Rahnema, 2011, 225).

İran'ın nükleer faaliyetlerinin askeri boyutta olduğu daha çok 2011 yılında Uluslararası Atom Enerji Kurulu tarafından ilk defa açıklanmıştır. 2011 UAEA Raporu <bir nükleer silah geliştirilmesi> yönündedir. İran'ın bu projeleri Amad Projesi olarak geçer (Toprak Ergün, 2022).

2.3. Hasan Ruhani Dönemi (2013-2021)

Hasan Ruhani'nin 2013 yılında İran Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamasıyla, İran'ın nükleer enerji programında önemli değişiklikler ve diplomatik girişimler meydana gelmiştir. Ruhani, göreve geldikten kısa bir süre sonra, İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl amaçlı olduğunun altını çizerek, İran'ın asla nükleer silah üretmeyeceğini dile getirmiştir (BBC NEWS TÜRKÇE, 2013). Ruhani'nin ilk döneminde, İran ile P5+1 ülkeleri (ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Rusya, Çin ve Almanya) arasında yoğun diplomatik müzakereler gerçekleştirilmiştir. Yaptırımların sonucu olarak Ruhani döneminde Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) imzalanmıştır. Bu plan İran'ın nükleer çalışma ve hedeflerini tümüyle ortadan kaldıran bir içeriğe sahip olmasa da nükleer faaliyetlerini yavaşlatma gücüne sahipti.

Uluslararası Atom Enerji Ajansı (IAEA) denetimi kabul edilmiş ve ek protokoller imzalanmıştır. IAEA haber vermeden yapılan herhangi bir tesise kontrol etmek amacıyla girme hakkına sahiptir. Bunun nükleer tesis olması zorunlu şartı aranmamaktadır (Ergün, 2022).

Ruhani, bu anlaşmanın İran'ın barışçıl nükleer enerji kullanımını desteklediğini ve bilimsel gelişiminin önündeki engelleri kaldırdığını ifade etmiştir (Hürriyet, 2015). Ancak, 2018 yılında ABD'nin anlaşmadan tek taraflı çekilmesi ve yeniden yaptırımlar uygulamaya başlamasıyla birlikte, İran da nükleer taahhütlerini kademeli olarak azaltma kararı almıştır. 2019 yılında Ruhani, üçüncü adım olarak gelişmiş santrifüjlerin artırılacağını ve uranyum zenginleştirme kapasitesinin yükseltileceğini duyurmuştur (Bağ, 2019).

2021 yılında, Ruhani, İran Atom Enerjisi Kurumu'nun yüzde 20 ve yüzde 60 saflıkta uranyum zenginleştirme kapasitesine sahip olduğunu belirtmiş ve barışçıl amaçlarla ihtiyaç duyulması halinde yüzde 90 oranında uranyum zenginleştirebileceklerini ifade etmiştir (Ulusal, 2021). Ruhani'nin nükleer enerji politikası, selefi Mahmud Ahmedinejad'ın sert ve uzlaşmaz tutumunun aksine, Batı ile diplomatik ilişkileri güçlendirmeye yönelik olmuştur. Ruhani, nükleer krizin temelinde güven eksikliğinin yattığını ve bu sorunun diplomasi yoluyla çözülebileceğini savunmuştur (Keskin, 2013).

3. İran'ın Nükleer Programının Bölgesel ve Küresel Etkileri

İran'ın nükleer programı, sadece ülkenin iç politikasını değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel güç dengelerini de etkilemiştir. İran'ın nükleer programı, Orta Doğu'daki güç dengelerini değiştirmiş ve bölgedeki diğer devletlerin nükleer programlarını hızlandırmasına neden olmuştur. İran'ın nükleer programı, uluslararası toplumda da büyük bir tartışma konusu olmuştur. ABD ve Avrupa ülkeleri, İran'ın nükleer programının nükleer silah üretme amacı taşıdığını iddia etmiş ve İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Ancak İran, nükleer programının tamamen barışçıl amaçlarla olduğunu ve enerji üretimi ile bilimsel ilerleme amacı taşıdığını savunmaktadır.

İran'ın nükleer programı, uluslararası diplomasinin de önemli bir konusu haline gelmiştir. Özellikle 2015 yılında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP), İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandırması karşılığında ekonomik yaptırımların kaldırılmasını öngörmüştür. Ancak 2018'de ABD'nin anlaşmadan çekilmesi, İran'ın nükleer taahhütlerini aşamalı olarak azaltmasına ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerini artırmasına yol açmıştır. Bu durum, İran ile Batılı ülkeler arasında yeni bir diplomatik gerilime neden olmuştur.

3.1. Bölgesel Etkiler

3.1.1 Orta Doğu'da Güç Dengesinin Değişmesi

İran'ın nükleer programı, Orta Doğu'daki güç dengelerini önemli ölçüde değiştirmiştir. İran, nükleer teknolojiye sahip olarak bölgedeki diğer devletlere karşı stratejik bir üstünlük elde etmeyi hedeflemiştir. Bu durum, özellikle İsrail ve Suudi Arabistan gibi bölgesel rakiplerini endişelen-

dirmiştir. İsrail, İran'ın nükleer silah geliştirme potansiyelini kendi ulusal güvenliği için bir tehdit olarak görmüş ve bu duruma karşı çeşitli diplomatik ve askeri tedbirler almıştır (Kıbaroğlu, 2013). İsrail'in İran'ın nükleer programına yönelik endişeleri, özellikle İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin askeri amaçlarla kullanılabileceği yönündeki korkularla daha da artmıştır (Albright & Shire, 2010).

Suudi Arabistan ise İran'ın nükleer programını, bölgedeki Şii-Sünni çatışmasının bir uzantısı olarak değerlendirmiş ve İran'ın nükleer kapasitesine karşı kendi nükleer programını geliştirme yönünde adımlar atmıştır.

3.1.2 Bölgesel Silahlanma Yarışı

İran'ın nükleer programı, Orta Doğu'da bir silahlanma yarışını tetiklemiştir. İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetleri ve nükleer teknolojiye yönelik iddialı hedefleri, bölgedeki diğer devletleri de benzer programlar geliştirmeye yöneltmiştir. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkeler de İran'ın nükleer programına karşı kendi nükleer enerji ve teknoloji programlarını hızlandırmıştır. Bu durum, bölgede nükleer silahların yayılması riskini artırmış ve uluslararası toplumun Orta Doğu'ya yönelik endişelerini büyötmüştür (Bonine, 2003). Özellikle Suudi Arabistan, İran'ın nükleer programına karşı kendi nükleer enerji programını geliştirme yönünde adımlar atmış ve bu durum, bölgedeki güç dengelerini daha da karmaşık hale getirmiştir (Takey, 2009).

3.1.3 İran'ın Bölgesel Nüfuzunun Artması

İran'ın nükleer programı, ülkenin bölgesel nüfuzunu artırmıştır. İran, nükleer programı, ülkenin askeri ve siyasi açıdan daha güçlü bir aktör olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu güç algısı, İran'ın bölgedeki müttefik aktörler üzerinde daha fazla etki kurmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, Hizbullah, Esad rejimi ve Husiler gibi gruplar, İran'ın artan kapasitesini bir güvence olarak görmüş ve İran'a olan bağımlılıklarını pekiştirmiştir. İran da bu gruplara verdiği askeri ve mali desteği artırarak hem onların ayakta kalmasını sağlamış hem de kendi etkisini genişletmiştir. Bu gelişmeler, İran'ın Şii nüfus üzerindeki liderlik iddialarını güçlendirmiş buna karşılık Sünni ülkelere İran'a karşı daha sert bir duruş sergilemesine yol açmıştır (Sadjadpur, 2008).

3.2. Küresel Etkiler

3.2.1 Uluslararası Diplomasi ve Yaptırımlar

İran'ın nükleer programı, uluslararası diplomasinin en önemli konularından biri haline gelmiştir. Özellikle 2000'li yılların başında İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini artırması, Batılı ülkelerin İran'a yönelik ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulamasına neden olmuştur. ABD ve Avrupa Birliği (AB), İran'ın nükleer programının nükleer silah üretme amacı taşıdığını iddia etmiş ve İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandırması yönünde baskı yapmıştır (Graham, 2020).

2015 yılında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP), İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandırması karşılığında ekonomik yaptırımların kaldırılmasını öngörmüştür. Ancak 2018'de ABD'nin anlaşmadan tek taraflı olarak çekilmesi ve yeniden yaptırımlar uygulamaya başlaması, İran'ın nükleer taahhütlerini aşamalı olarak azaltmasına ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerini artırmasına yol açmıştır. Bu durum, İran ile Batılı ülkeler arasında yeni bir diplomatik gerilime neden olmuştur (Bağ, 2019). İran'ın nükleer programı, uluslararası diplomasinin en karmaşık konularından biri haline gelmiş ve bu durum, küresel güvenlik tartışmalarını derinden etkilemiştir (Fitzpatrick, 2008).

3.2.2 Nükleer Silahların Yayılması Endişesi

İran'ın nükleer programı, nükleer silahların yayılması endişelerini artırmıştır. İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetleri ve nükleer teknolojiye yönelik iddialı hedefleri, uluslararası toplumda İran'ın nükleer silah geliştirme potansiyeline sahip olduğu yönünde endişelere neden olmuştur. Bu durum, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT) çerçevesinde nükleer silahların yayılmasını önleme çabalarını zorlaştırmıştır (Sagan, 1996). İran'ın nükleer programı, diğer devletlerin de nükleer silah geliştirme yönünde adımlar atmasına neden olabilir. Özellikle Orta Doğu'daki devletler, İran'ın nükleer programına karşı kendi nükleer programlarını geliştirme eğiliminde olabilirler. Bu durum, nükleer silahların yayılması riskini artırmakta ve küresel güvenliği tehdit etmektedir (Norris & Cochran, 2024).

3.2.3 Rusya ve Çin ile İlişkiler

İran'ın nükleer programı, Rusya ve Çin gibi küresel güçlerle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Rusya, İran'ın nükleer programını desteklemiş ve İran'a nükleer teknoloji transferi yapmıştır. Bu durum, Rusya'nın Orta Doğu'daki nüfuzunu artırmasına ve Batılı ülkelerin İran'a yönelik yaptırımlarını zayıflatmasına yardımcı olmuştur (Bonine, 2003). Rusya, İran'ın nükleer programını destekleyerek, Batı'nın Orta Doğu'daki etkisini azaltmayı hedeflemiştir (Pollack, 2004).

Çin ise İran'ın nükleer programını ekonomik ve stratejik açıdan desteklemiştir. Çin, İran'ın en büyük petrol alıcılarından biri olması nedeniyle İran'ın nükleer programının devam etmesini desteklemiş ve Batılı ülkelerin İran'a yönelik yaptırımlarına karşı çıkmıştır. Çin'in İran'la olan ilişkileri, küresel enerji piyasaları ve uluslararası güvenlik dinamikleri açısından önemli bir faktör haline gelmiştir (Aryanpur, 2019). Çin, İran'ın nükleer programını destekleyerek, Batı'nın küresel enerji piyasalarındaki etkisini azaltmayı hedeflemiştir (Hymans, 2012).

Sonuç

İran'ın nükleer enerji çalışmaları, ülkenin modernleşmesi, enerji güvenliği ve uluslararası pazarlardaki gelişmelerin önemli faktörlerinden biri olmuştur. 1950'lerde Batı'nın desteğiyle devam eden ve Şah döneminde hızla ilerleyen nükleer program, 1979'da İslam Devrimi'nin ardından büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Devrim sonrası dönemde Batı ile olan ilişkiler, savaş koşulları ve uluslararası yaptırımlar İran'ın nükleer faaliyetlerinin sekteye uğramasına da, 1990'lı yıllardan

İtibaren program yeniden programlanmış ve 2000’li yıllarda küresel siyasetin en önemli krizlerin bir tanesi haline gelmiştir

İran, nükleer enerji enerjisinin tamamen barışçıl parçalarla yürütüldüğünü savunurken, Batı ve İsrail başta olmak üzere birçok ülkede İran’ın nükleer silah üretiminin durdurulması iddiasındadır. Bu durum, ABD ve Avrupa ülkelerinin İran’a yönelik ve ekonomik yaptırımlar uygulamasına yol açmış, ülke üzerindeki baskıyı artırmıştır. Ancak İran, Rusya ve Çin gibi aktörlerle iş birliği yaparak nükleer işbirliğini sürdürmüş ve özellikle 2015 yılında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) ile Batı ile belirli bir uzlaşmaya varılmıştır. Ancak ABD’nin 2018’de anlaşmadan genişletilmesi ve ardından uygulanan ağır yaptırımlar, İran’ın nükleer politikasını yeniden uluslararası bir gerilim kaynağı haline getirmiştir.

İran’ın nükleer programı, enerji ihtiyacını karşılayanın çok daha fazlasını temsil etmektedir. Bu program, İran’ın bölgesel ve küresel güç olma iddiasının bir parçası haline gelmiş, ulusal güvenlik yöntemleri ve uluslararası müzakerelerde önemli bir koz olarak kullanılmıştır. İran’ın nükleer programları ve uluslararası toplumla yaşanan gerilimler, Orta Doğu’daki istikrarı doğrudan etkilemeye devam etmektedir.

Kaynakça

- Fitzpatrick, M. (2008). *The Iranian Nuclear Crisis: Avoiding worst-case outcomes*. Routledge Taylor & Francis Group.
- Sadjadpur, K. (2008). *Reading Khamenei: The World View of Iran’s Most Powerful Leader*. Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Chubin, S. (2006). *Iran’s Nuclear Ambitions*. Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Parsi, T. (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*. Yale University Press.
- Takey, R. (2009). *Guardians of the Revolution: Iran and the World in the Age of the Ayatollahs*. Oxford University.
- Aryanpur, V. (2019). An overview of energy planning in Iran and transition pathways towards sustainable electricity supply sector. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 58.
- Bağ, M. (2019, 09 04). İran Cumhurbaşkanı: Nükleer taahhüdümüzü azaltıyoruz, üçüncü adım *sentrifüj geliştirmek*. EuroNews: <https://tr.euronews.com/2019/09/04/iran-cumhurbaskan-nukleer-taahhudemuzu-azaltiyoruz-ucuncu-adim-sentrifuj-gelistirmek?>
- BBC NEWS TÜRKÇE. (2013, 09 19). Ruhani: İran asla nükleer silah yapmayacak: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130919_iran_mahkum?
- Bearce, Y. (2013). Out of the Mouth of the Leader: The Political Ideology of Ayatollah ‘Ali Hosseini Khamenei, Supreme Leader of the Islamic Republic of Iran. *Universty Of California* <https://escholarship.org/content/qt4tc4k8c6/qt4tc4k8c6.pdf?t=ntbqlu> adresinden alındı
- Bonine, M. (2003). Iran: The Pivotal State of Southwest Asia. *Eurasian Geography and Economics*, s. 1.

- Ergün, G. (2022, 12 17). *Youtube*. İRAM: https://youtu.be/jLrsw8pj-2g?si=wbb_nOJA_FE4kxeL adresinden alındı
- Graham, F. (2020, 2 6). *Daily briefing: Iran is not rushing to build a nuclear bomb — yet*. Nature Portfolio: <https://doi.org/10.1038/d41586-020-00345-5> adresinden alındı
- Hürriyet*. (2015, 2 15). Ruhani: İran'ın nükleer programının barışçıl olmadığı iddia edilemez: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ruhani-iranin-nukleer-programinin-bariscil-olamadigi-iddia-edilemez-219779> adresinden alındı
- İRAN ÜLKE PROFİLİ. (2024). T.C. Ticaret Bakanlığı: <chrome-extension://efaidnbmnmnibpajpcglclefindmkaj/https://ticaret.gov.tr/data/5efc83b513b876f898f3c363/%C4%BORAN%20%C3%BCIke%20profili%202024.pdf> adresinden alındı
- İran'ın Nükleer Dosyası. (2022, 12 17). *Youtube*: <https://www.youtube.com/watch?v=jLrsw8pj-2g&t=960s> adresinden alındı
- Keskin , A. (2013, 10 11). *Orsam*. İran Nükleer Krizi Nereye?: <https://orsam.org.tr/tr/iran-nukleer-krizi-nereye/>
- Norris, R., & Cochran, T. (2024, 12 26). *Nuclear Weapons*. Britannica.com: <https://www.britannica.com/technology/nuclear-weapon> adresinden alındı
- Sagan, S. (1996). Why Do States Build Nuclear Weapons?: Three Models in Search of a Bomb. *International Security*, 55.
- Ulusal*. (2021, 7 14). İran Cumhurbaşkanı Ruhani: “Barışçıl amaçlarla yüzde 90 oranında uranyum zenginleştirebiliriz”: <https://www.ulusal.com.tr/haber/8540875/iran-cumhurbaskani-ruhani-bariscil-amaclarla-yuzde-90-oraninda-uranyum-zenginlestirebiliriz?>
- Karimi, M., & Limba, M. (Tehran). *Shifteh-ye Imam* (Vol. 1). Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. http://en.imam-khomeini.ir/en/c5_3240/Book/English/SAHIFEH-YE-IMAM-Volume-1-
- Kıbaroğlu, M. (2013). İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5(9), 5. <chrome-extension://efaidnbmnmnibpajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43453>
- Rahnema, A. (2011). *Superstition as Ideology in Iranian Politics: From Majlesi to Ahmadinejad* (Vol. 35). Cambridge University Press. https://books.google.com.tr/books?id=agF8MgEACAAJ&printsec=front_cover&redir_esc=y
- Mousavian, S. H. (2012). *The Iranian Nuclear Crisis: A Memoir*. Brookings Institution Press. https://muse.jhu.edu/pub/451/monograph/book/30603#info_wrap
- Toprak Ergün, G. (2022, 12 17). İran'ın Nükleer Dosyası. <https://www.youtube.com/>. Retrieved 2024, from <https://youtu.be/jLrsw8pj-2g?si=iFtRfaKkgRSHHeYI>
- Jane, M. (2017, 10 30). İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 8. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bader/issue/33319/371126#article-authors-list>

Hakem Deęerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Muhammet Ali Koçer %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamak-tadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Muhammet Ali Koçer 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical ap-proval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.